

Raat, Alexander Johannes Petrus, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789): A Personal History of a Dutch Virtuoso* (Dissertatie Leiden 2010; Hilversum: Verloren, 2010, 830 blz., ISBN 90 8704 151 9).

De laatste tijd wordt erop gewezen dat de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) ook als een netwerk van kennisoverdracht beschouwd kan worden. Daarbij gaat het onder meer om geografische kennis en natuurlijke historie. Joan Gideon Loten maakte in dienst van de VOC op zee tekeningen van vissen en kusten, en te land van de natuur. Ook verzamelde hij afbeeldingen van vogels, onder andere van de hand van Pieter Cornelis de Bevere. Ze zijn in kleur in de biografie afgedrukt. Voor een biograaf is het bijzonder uitdagend dat Loten mooie egodocumenten, onder andere een doorlopende reeks brieven heeft nagelaten. Lex Raat (1949) hield zich al vanaf zijn afstuderen terloops met Loten bezig, maar zijn Leidse dissertatie kon hij pas na zijn pensionering als zoetwaterbioloog voltooiën. Hij leerde Loten uit zijn geschriften kennen als een impulsieve en innemende persoonlijkheid, van wie de emoties net zo levendig waren als die van zijn intieme vrienden. Hoewel Raat weet dat voor een biograaf fascinatie voor de beschreven persoon gevaarlijk is, wilde hij daarvoor niet op de loep gaan.

De biografie valt uiteen in twee perioden: 1732-1758 Loten in dienst van de VOC en 1759-1789 Loten als rentenier, hoofdzakelijk in Londen, dus 26 jaar tegen 30 jaar. Het laatste hoofdstuk behandelt Lotens natuurhistorische verzameling en het gebruik daarvan in de latere literatuur. Loten in dienst van de VOC interesseert Raat duidelijk minder dan zijn renteniersbestaan. In het hoofdstuk over Lotens Indische carrière gaat het vooral over ruzies met ondergeschikten. Loten was onder andere gouverneur van de VOC-vestiging te Makassar op Sulawesi (1744-1750) en op Ceylon (Sri Lanka) (1752-1757). Daaraan ontleent hij zijn betekenis en dankzij die functie kon hij zich verdiepen in de natuurlijke historie van Azië.

Waarom behandelt Raat Lotens VOC-carrière zo oppervlakkig? In de inleiding op de gedrukte uitgave van zijn Ceylonse memorie wordt het bewind van Loten belangrijk genoemd wegens het transport van boeddhistische monniken van Thailand naar Ceylon, een wervelstorm, een pokkenepidemie en voor onderzoek naar de achtergrond van de oorlog met Kandi in 1760 (E. Reimers (ed.), *Memoir of Joan Gideon Loten* (Colombo 1935) v). Raat stipt deze onderwerpen wel aan, maar gaat er nauwelijks op in.

De biografie komt pas echt op stoom, wanneer Loten weer in Nederland terug is. Hij kan niet aarden in het klein-burgerlijke en orthodox-protestantse milieu van zijn verwanten in Utrecht. In Londen voelt hij zich meer gewaardeerd. Door bemiddeling van Matthieu Maty, de onder-bibliothecaris van het British Museum, en de schenking van tekeningen van vogels aan het museum wordt Loten lid van de Royal Philosophical Society. Echter, harde bewijzen dat hij vergaderingen heeft bijgewoond ontbreken. De tekeningen werden later gepubliceerd door de vogelkundige George Edwards. Ook Lotens lidmaatschap van de Society of Antiquaries of London lijkt slechts nominaal te zijn geweest. Wel is duidelijk dat Loten zich bewoog in de Londense kring van geografen en onderzoekers van de natuur. Zo leende hij kaarten van Sulawesi door J.M. Aubert en ander materiaal uit aan de geograaf Alexander Dalrymple en vertelden Daniel Solander en Joseph Banks hem over hun belevenissen en natuurhistorische vondsten op hun reis met James Cook op de *Endeavour* (1768-1771). Dat Loten grote belangstelling voor ontdekkingsreizen had blijkt inderdaad uit zijn bibliotheek, maar helaas vraagt Raat zich niet af of de informatie die Loten aan zijn broer in Utrecht doorgeeft nieuw is. Wel rubriceert hij diens bibliotheek, wat een indruk geeft van Lotens intellectuele belangstelling. Tenslotte karakteriseert Raat Loten als een verzamelaar van natuurhistorische en geografische informatie, als een informant voor wetenschappelijke onderzoekers, maar hij was volgens hem geen

systematisch werkend man van wetenschap (561). Hij was een *virtuoso*, een ontwikkeld liefhebber van exotica en natuurfilosofie. In die kringen bewoog hij zich in Londen.

De egodocumenten, zoals de doorlopende reeks van brieven van Loten aan zijn broer in Utrecht, maken het mogelijk dat Raat zijn levensloop van maand tot maand in groot detail kan reconstrueren. Maar wat Loten zelf zegt over mensen die hij ontmoet en van wie hij er sommigen echt waardeert, blijft nogal aan de oppervlakte. Over zijn relatie met zijn tweede vrouw Lettice Cotes is hij voor die tijd vrij openhartig. Maar het steeds weer terugkerende thema van zijn astma-aanvallen is overheersend. De eerste tekenen daarvan deden zich op Lotens terugreis uit Indië voor. Ondanks baden in zeewater en een kuur in Spa worden de klachten steeds ernstiger en vanaf oktober 1773 tot februari 1777 noteert Loten precies hoeveel opium hij neemt om de ademnood dragelijk te maken. Raat noemt zijn brieven dan vooral een ziektegeschiedenis.

Men kan zich afvragen of de doorlopende reeks egodocumenten een voldoende reden is zo een dikke biografie over Loten te schrijven. Raat behandelt de betekenis van Loten als dienaar van de VOC niet. Evenmin acht hij hem een man van wetenschap. Op die manier blijft er een historisch marginaal persoon over. Raat brengt daartegen de betekenis van ieder mensleven in het geweer en zet die af tegen de gangbare geschiedschrijving van samenlevingen, instituties en de politiek. Was hij erin geslaagd om het leven van Loten op een werkelijk vernieuwende wijze te analyseren of te beschrijven, dan zou dit opmerkelijk zijn geweest. Maar Raat wil juist niet analyseren; hij wil slechts aan de hand van een compilatie van citaten duidelijk maken hoe Loten zijn leven zag. Maar die visie was verre van opmerkelijk. Zo werd deze biografie een aaneenschakeling van citaten. Maar ze is zeker interessant voor wie wil weten hoe Lotens verzameling is ontstaan, hoe die verspreid raakte en waar de onderdelen nu zijn te vinden.

Bovendien zijn er vele verwijzingen naar Londen en Utrecht in de tweede helft van de achttiende eeuw. Tenslotte moeten de vele genealogische aantekeningen en lijsten van Lotens voorouders vermeld worden.

HUGO S'JACOB, LEIDEN

Breman, Jan, *Koloniaal profijt van onvrije arbeid. Het Preanger stelsel van gedwongen koffieteelt op Java, 1720-1870* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, 455 blz., ISBN 978 90 8964 264 6).

The so-called Preanger stelsel, the West Java based system of forced cultivation and delivery of coffee to the colonial government, has received little scholarly attention since the landmark study of De Haan a century or so ago. That negligence is all the more remarkable given the proliferation of studies over the last quarter of the twentieth century on the *Kultuurstelsel* inaugurated by Van den Bosch in Java 1830 and on its social and economic impact upon the Javanese. In this fresh (notwithstanding the long period of its gestation), dense and deeply researched new book, Jan Breman traverses the long period of colonial policy and practice underlying the Preanger stelsel, from the seventeenth to the nineteenth centuries, and its deleterious effects upon the peasantry upon which it was visited. Properly, Breman locates the system as part of a longer phase of colonial exploitation which includes, rather than simply precedes, the aims and strategies of the more notorious *Kultuurstelsel*.

While 'Java', at least in American English, is a synonym for coffee, the crop was not introduced to the island until the early seventeenth century, where it quickly became an item of coerced peasant cultivation and delivery to the Dutch (who had gradually, almost accidentally and often incompletely come into possession of